

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αυτό το βιβλίο είναι ιστορικό, βιογραφικό και πραγματεία ηθικής.

Είναι μια ιστορία των σύγχρονων πολιτικών ιδεών στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Τα θέματά του είναι η εξουσία και η δικαιοσύνη έτσι όπως τις αντιλαμβάνονταν φιλελεύθεροι, σοσιαλιστές, κομμουνιστές, εθνικιστές και φασίστες διανοούμενοι από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 21ου αιώνα. Είναι επίσης η πνευματική βιογραφία του ιστορικού και δοκιμογράφου Τόνυ Τζαντ, ο οποίος γεννήθηκε στο Λονδίνο στα μέσα του 20ού αιώνα, ακριβώς μετά τον κατακλυσμό του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και το Ολοκαύτωμα, και ενώ οι κομμουνιστές εξασφάλιζαν την εξουσία στην Ανατολική Ευρώπη. Το βιβλίο είναι επίσης στοχασμός για τους περιορισμούς (και την ικανότητα ανανέωσης) των πολιτικών ιδεών και τις ηθικές αποτυχίες (και τα ηθικά καθήκοντα) των διανοουμένων στο πεδίο της πολιτικής δραστηριότητας.

Κατά τη γνώμη μου, ο Τόνυ Τζαντ είναι ο μόνος ικανός να γράψει μια τόσο ευρεία πραγματεία για τις πολιτικές ιδέες. Μέχρι το 2008 ο Τόνυ είχε γράψει μελέτες για την ιστορία της Γαλλίας, οι οποίες είχαν προκαλέσει έντονες πολεμικές, δοκίμια για τους διανοουμένους και τη στράτευσή τους, και μια εξαιρετική ιστορία της Ευρώπης μετά το 1945 με τίτλο *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*. Ο Τόνυ Τζαντ αξιοποίησε τα ταλέντα του στην ηθικολογία και την ιστοριογραφία δίδοντάς τους διέξοδο σε σύντομες ανασκοπήσεις και σε μεγαλύτερες ιστορικές μελέτες και επιτυγχάνοντας σχεδόν την τελειότητα και στις δύο μορφές. Αυτό το βιβλίο προέκυψε επειδή κάποια στιγμή τον Νοέμβριο κατάλαβα ότι ο Τόνυ δεν θα μπορούσε πια να γράφει, τουλάχιστον κυριολεκτικά. Την ημέρα που συνειδητοποίησα ότι ο Τόνυ δεν θα μπορούσε πια να χρησιμοποιεί τα χέρια του του πρότεινα να γράψουμε μαζί ένα βιβλίο. Ο Τόνυ έπασχε από αμυοτροφική πλάγια σκλήρυνση, μια προϊούσα νευροεκφυλιστική πάθηση, η οποία επιφέρει προοδευτική παράλυση και τον σίγουρο, και συνήθως ταχύ, θάνατο.

Αυτό το βιβλίο έχει τη μορφή ενός μακροσκελούς διαλόγου ανάμεσα στον Τόνυ και σε εμένα. Στη διάρκεια του χειμώνα, της άνοιξης και του καλοκαιριού του 2009 κάθε Πέμπτη έπαιρνα το τρένο των 08:50 από το Νιου Χέιβεν, κατέβαινα στον Μεγάλο Κεντρικό Σταθμό της Νέας Υόρκης, και κατόπιν έπαιρνα το μετρό για τη γειτονιά όπου έμενε ο Τόνυ μαζί με τη σύζυγό του, Τζένιφερ Χόμανς, και τους γιους τους, τον Ντάνιελ και τον Νικ. Οι συναντήσεις μας ήταν προγραμματισμένες για τις έντεκα το πρωί. Συνήθως προλάβαινα να σταματήσω δέκα λεπτά σε μια καφετέρια για να συγκεντρώσω τις σκέψεις μου για το θέμα της ημέρας και να κρατήσω μερικές σημειώσεις. Σε αυτή την καφετέρια έπλενα τα χέρια μου με πολύ ζεστό νερό και ξεκινούσα για το διαμέρισμα του Τόνυ. Ήθελα να μπορώ να του σφίξω το χέρι, γιατί, λόγω της κατάστασής του, ο Τόνυ υπέφερε φοβερά από το κρύο.

Όταν, τον Ιανουάριο του 2009, αρχίσαμε τις συζητήσεις μας, ο Τόνυ μπορούσε ακόμη να περπατά. Δεν μπορούσε να γυρίσει το πόμολο για να ανοίξει την πόρτα του διαμερίσματός του, αλλά μπορούσε να περιμένει όρθιος στην πόρτα για να με χαιρετήσει. Σύντομα άρχισε να με καλωσορίζει από την πολυθρόνα του στο καθιστικό δωμάτιο. Την άνοιξη, η μύτη και μεγάλο μέρος του κεφαλιού του ήταν καλυμμένα με ένα μηχανήμα υποστήριξης της αναπνοής, που έκανε τη δουλειά την οποία δεν μπορούσαν πια να κάνουν οι πνεύμονές του. Το καλοκαίρι συναντιόμασταν στο γραφείο του, περιτριγυρισμένοι από βιβλία, και ο Τόνυ με κοιτούσε από ψηλά καθισμένος σε ένα επιβλητικό ηλεκτρικό αναπηρικό αμαξίδιο. Μερικές φορές θα ρύθμιζα το αναπηρικό αμαξίδιο, αφού ο Τόνυ δεν μπορούσε να το κάνει. Σε αυτή τη φάση ο Τόνυ δεν μπορούσε να κινήσει καθόλου το κορμί του, εκτός από το κεφάλι, τα μάτια και τις φωνητικές χορδές. Για τους σκοπούς του βιβλίου, αυτό αρκούσε.

Ήταν πολύ θλιβερό να παρακολουθώ την πορεία αυτής της καταστροφικής ασθένειας, ιδίως στη φάση της ταχείας επιδείνωσης. Όταν, τον Απρίλιο του 2009, είδα τον Τόνυ να μην μπορεί να χρησιμοποιήσει τα πόδια του, και, κατόπιν, μέσα σε λίγες εβδομάδες να μην μπορεί να αναπνεύσει χωρίς μηχανική υποστήριξη, ήμουν πεπεισμένος (όπως, νομίζω, και οι γιατροί του) ότι δεν του έμεναν παρά μερικές εβδομάδες ζωής. Ήμουν, και είμαι, εξαιρετικά ευγνώμων στην Τζένυ και στα παιδιά, που μια τέτοια περίοδο μοιράζονταν μαζί μου τον Τόνυ. Οι συνομιλίες μας ήταν σημαντική πηγή πνευματικής στήριξης παρέχοντας την ικανοποίηση της συγκέντρωσης της σκέψης, την αρμονία της επικοινωνίας και την ευαρέσκεια της καλής δουλειάς. Η συμβολή μου στα θέματα που πραγματευόμαστε και η συμπόρευση με τις σκέψεις του Τόνυ ήταν εργασία που με απορροφούσε και με ικανοποιούσε.

Είμαι ιστορικός με ειδικευση στην Ανατολική Ευρώπη, όπου τα βιβλία που βασίζονται σε προφορικές συνομιλίες έχουν μεγάλη παράδοση. Το γνωστότερο παράδειγμα αυτού του είδους είναι η σειρά των συνεντεύξεων τις οποίες πήρε ο Τσέχος συγγραφέας Κάρελ Τσάπεκ από τον Τόμας Μάζαρυκ, τον φιλόσοφο-πρόεδρο της Τσεχοσλοβακίας του Μεσοπολέμου. Ήταν το πρώτο βιβλίο που διάβασε ολόκληρο στα τσεχικά ο Τόνυ. Ίσως το καλύτερο βασισμένο σε προφορικές συνομιλίες βιβλίο είναι το *Ο αιώνας μου*, η υπέροχη αυτοβιογραφία του Πολωνοεβραίου ποιητή Αλεξάντερ Βατ, με βάση τις μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις τις οποίες έδωσε στον Τσέσλαβ Μίλος στην Καλιφόρνια. Διάβασα για πρώτη φορά αυτό το βιβλίο ενώ ταξίδευα με το τρένο από τη Βαρσοβία στην Πράγα για να αρχίσω το διδακτορικό μου στην Ιστορία. Δεν σκεφτόμουν αυτά τα παραδείγματα όταν πρότεινα στον Τόνυ ένα βιβλίο που θα βασιζόταν σε προφορικές συνομιλίες, και ούτε θεωρώ πως είμαι Τσάπεκ ή Μίλος. Ως μελετητής της Ανατολικής Ευρώπης που είχε διαβάσει πολλά τέτοια βιβλία θεώρησα δεδομένο ότι κάτι ανθεκτικό μπορούσε να προκύψει από συνομιλίες.

Οι ερωτήσεις μου στον Τόνυ ήταν τριών κατηγοριών. Το αρχικό, και μάλλον γενικό, σχέδιό μου ήταν να συνομιλήσουμε από την αρχή έως το τέλος στη βάση των βιβλίων του Τόνυ, από τις ιστορίες του για τη γαλλική Αριστερά μέχρι το *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, εκφράζοντας γενικές απόψεις για τον ρόλο των πολιτικών διανοουμένων και το επάγγελμα των ιστορικών. Ενδιαφερόμουν για θέματα που κατέχουν εξέχουσα θέση σε αυτό το βιβλίο, όπως οι φευγαλέες αναφορές στο εβραϊκό ζήτημα στο έργο του Τόνυ, ο οικουμενικός χαρακτήρας τον οποίο έχει η ιστορία της Γαλλίας, καθώς και η δύναμη και τα όρια του μαρξισμού. Είχα διαισθανθεί ότι η Ανατολική Ευρώπη είχε διευρύνει τον ηθικό και πνευματικό ορίζοντα του Τόνυ, αλλά δεν είχα αντιληφθεί πόσο βαθιά τον είχε επηρεάσει. Έμαθα για τους δεσμούς του Τόνυ με την Ανατολική Ευρώπη, όπως και για πολλά άλλα, επειδή ο Τίμοθυ Γκάρτον Ας και η Μάρσι Σορ πρότειναν –και ο Τόνυ συμφώνησε– να αφιερώσουμε μερικές συνομιλίες μας μάλλον στη ζωή του παρά στο έργο του. Τελικά ο Τόνυ αποκάλυψε ότι σχεδίαζε να γράψει μια ιστορία της πνευματικής ζωής στον 20ό αιώνα. Χρησιμοποίησα το γενικό σχέδιο του Τόνυ για τα κεφάλαια αυτού του έργου ως βάση για την τρίτη ενότητα των ερωτήσεών μου.

Το γεγονός ότι αυτό το βιβλίο βασίζεται σε συνομιλίες απαιτούσε να είναι οι συγγραφείς του εξοικειωμένοι με χιλιάδες άλλα βιβλία. Επειδή ο Τόνυ και εγώ συνομιλούσαμε πρόσωπο με πρόσωπο, δεν υπήρχε χρόνος για να ελέγχουμε τις βιβλιογραφικές αναφορές. Ο Τόνυ δεν ήξερε εκ των προτέρων τις ερωτήσεις μου, και εγώ δεν ήξερα εκ των προτέρων τις απαντήσεις του. Το τυπωμένο έργο αντανακλά τον αυθορμητισμό, τον απρόβλεπτο χαρακτήρα και, μερικές φορές, την παιχνιδιάρικη διάθεση του νου δύο ανθρώπων, ο οποίος δραστηριοποιείται για έναν συγκεκριμένο σκοπό μέσω της συνομιλίας τους.

Όμως αυτό το έργο στηρίζεται σε όλη του την έκταση, και ιδίως στα ιστορικά μέρη του, στις νοητικές βιβλιοθήκες μας και ιδιαιτέρως στην τεράστια και καλά ταξινομημένη νοητική βιβλιοθήκη του Τόνυ. Αυτό το βιβλίο συνηγορεί υπέρ της συνομιλίας, και, ίσως, ακόμη περισσότερο, υπέρ της ανάγνωσης. Δεν σπούδασα ποτέ μαζί με τον Τόνυ, αλλά ο κατάλογος της νοητικής βιβλιοθήκης του συνέπιπτε σε σημαντικό βαθμό με τον δικό μου. Τα προηγούμενα διαβάσματά μας είχαν δημιουργήσει έναν κοινό χώρο στον οποίο ο Τόνυ και εγώ μπορούσαμε να ταξιδεύουμε μαζί εντοπίζοντας οροθέσια και περάσματα όταν κινήσεις άλλου είδους ήταν ανέφικτες.

Εντούτοις, το να συνομιλείς είναι ένα πράγμα και το να δημοσιεύεις τις συνομιλίες είναι κάτι διαφορετικό. Πώς ακριβώς έγιναν βιβλίο οι συνομιλίες μας; Κάθε συνομιλία μας ηχογραφούνταν και κατόπιν αποθηκευόταν σε ψηφιακό αρχείο. Στη συνέχεια η νεαρή ιστορικός Γεντίνα Κάνφερ αναλάμβανε τη μεταγραφή. Η μεταγραφή ήταν δύσκολο πνευματικό καθήκον, αφού, για να καταλαβαίνει η Γεντίνα τις κακές ηχογραφήσεις των συνομιλιών μας, έπρεπε να ξέρει για τι μιλούσαμε. Χωρίς την αφοσίωση και τις γνώσεις της η πραγματοποίηση αυτού του βιβλίου θα ήταν πολύ δυσκολότερη. Από το καλοκαίρι του 2009 έως την άνοιξη του 2010 επιμελήθηκα τις καταγραφές σε εννέα κεφάλαια σύμφωνα με ένα σχέδιο το οποίο ενέκρινε ο Τόνυ. Τον Οκτώβριο και τον Δεκέμβριο του 2009 πήγα στη Νέα Υόρκη από τη Βιέννη, όπου ήμουν για το ακαδημαϊκό έτος 2009-2010, προκειμένου να συζητήσω με τον Τόνυ την πρόοδο των εργασιών. Από τη Βιέννη έστειλα με ηλεκτρονικό ταχυδρομείο τα προσχέδια των κεφαλαίων στον Τόνυ, ο οποίος τα διόρθωνε και μου τα επέστρεφε.

Το κάθε κεφάλαιο έχει ένα βιογραφικό και ένα ιστορικό συστατικό. Έτσι, το βιβλίο προχωρά μέσω της ζωής του Τόνυ και καλύπτει μερικά από τα σημαντικότερα ζητήματα της πολιτικής σκέψης του 20ού αιώνα: το Ολοκαύτωμα ως εβραϊκό και γερμανικό ζήτημα, τον σιωνισμό και τις ευρωπαϊκές καταβολές του, την αγγλική εξαίρεση και τη γαλλική οικουμενικότητα, τον μαρξισμό και τους πειρασμούς του, τον φασισμό και τον αντιφασισμό, την αναβίωση του φιλελευθερισμού ως ήθους στην Ανατολική Ευρώπη και τον κοινωνικό σχεδιασμό στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στα ιστορικά μέρη των διαφόρων κεφαλαίων οι απόψεις του Τόνυ είναι γραμμένες με όρθια γράμματα και οι δικές μου με πλάγια. Μολονότι τα βιογραφικά μέρη προήλθαν επίσης από τις συζητήσεις ανάμεσα σε εμένα και τον Τόνυ, έχω απαλείψει εντελώς τις δικές μου παρεμβάσεις. Έτσι, το κάθε κεφάλαιο αρχίζει με μέρος της βιογραφίας του Τόνυ όπως την αφηγήθηκε ο ίδιος, και αυτό το τμήμα είναι γραμμένο με όρθια γράμματα. Σε ένα ορισμένο σημείο παρεμβαίνω με μια ερώτηση, γραμμένη με πλάγια γράμματα. Κατόπιν αρχίζει το ιστορικό μέρος.

Το γεγονός ότι βιογραφία και ιστορία ενώνονται δεν σημαίνει, φυσικά, ότι

τα ενδιαφέροντα και τα επιτεύγματα του Τόνυ αντλούνται με απλό τρόπο από τη ζωή του, σαν κουβάδες με νερό που ανεβάζουμε από κάποιο πηγάδι. Οι άνθρωποι μοιάζουμε μάλλον με μεγάλα υπόγεια σπήλαια, τα οποία δεν έχουμε χαρτογραφήσει ούτε εμείς οι ίδιοι, παρά με κάθετες σήραγγες που σκάβουμε στο έδαφος. Η επιμονή ότι το πολύπλοκο είναι απλώς μια μεταμφίεση του απλού ήταν μία από τις μάλιστα του 20ού αιώνα. Ρωτώντας τον Τόνυ για τη ζωή του, δεν επιδίωκα να σβήσω τη δίψα μου για μια απλή εξήγηση, αλλά μάλλον να ανοίξω τρύπες σε τοίχους, να βρω περάσματα ανάμεσα σε υπόγειους θαλάμους, των οποίων την ύπαρξη αρχικά διαισθανόμουν αμυδρά.

Για παράδειγμα, δεν ισχύει ότι ο Τόνυ έγραψε για την ιστορία των Εβραίων επειδή είναι Εβραίος. Στην πραγματικότητα, δεν έγραψε ποτέ για την ιστορία των Εβραίων. Όπως πολλοί ιστορικοί εβραϊκής καταγωγής της ίδιας γενιάς, απέφυγε να δώσει προδήλως στο Ολοκαύτωμα κεντρική θέση στα θέματά του, παρότι η προσωπική γνώση του για αυτό καθόρισε σε κάποιο επίπεδο την κατεύθυνση των ερευνών του. Πορομοίως, ο Τόνυ δεν γράφει για τους Άγγλους επειδή ο ίδιος είναι Άγγλος. Με μερικές εξαιρέσεις, δεν έχει γράψει πολλά πράγματα για τη Μεγάλη Βρετανία. Το γεγονός ότι είναι Άγγλος, ή, καλύτερα, έχει αγγλική παιδεία, είχε ως συνέπεια την προτίμησή του για τη λογοτεχνική μορφή και ένα σύνολο αναφορών, οι οποίες τον ακολούθησαν (όπως εγώ κατανοώ τα ζητήματα) στα ποικίλα πνευματικά ενδιαφέροντά του και στην αναταραχή της πολιτικής δραστηριότητας της γενιάς του, της γενιάς του 1968. Η στενή σύνδεσή του με τη Γαλλία οφείλεται μάλλον στην επιθυμία του (κατά τη γνώμη μου) να αποκτήσει πρόσβαση στα οικουμενικά ή, τουλάχιστον, ευρωπαϊκά προβλήματα, σε μια επαναστατική παράδοση, η οποία θα μπορούσε να αναδείξει την αλήθεια σε αυτόν που την ασπάζεται ή την απορρίπτει, παρά στην καταγωγή του. Ο Τόνυ είναι Ανατολικοευρωπαίος κυρίως λόγω των σχέσεών του με Ανατολικοευρωπαίους. Όμως αυτές οι φιλίες άνοιξαν στον Τόνυ την πόρτα για μια ολόκληρη ήπειρο. Ο Τόνυ είναι Αμερικανός από επιλογή και λόγω υπηκοότητας. Η ταύτισή του με τις Ηνωμένες Πολιτείες μοιάζει να είναι η σχέση με μια μεγάλη χώρα που χρειάζεται μόνιμως να υπόκειται σε κριτική.

Η ελπίδα μου είναι ότι αυτή η συγκεκριμένη μορφή του βιβλίου, με βιογραφικά στοιχεία τα οποία εισάγουν σε θέματα της πνευματικής ιστορίας, θα επιτρέψει στον αναγνώστη να δει τη λειτουργία ενός νου στην πορεία μιας ζωής ή ίσως έναν νου που αναπτύσσεται και βελτιώνεται. Από μια άποψη, η πνευματική ιστορία υπάρχει όλη εντός του Τόνυ, και κάθε εβδομάδα, συνομιλώντας μαζί του, ήταν σαν να την απορροφούσα κυριολεκτικά. Τα πάντα στις σελίδες του βιβλίου ήταν στον νου του (ή στον δικό μου). Το πώς η ιστορία κατέληξε να υπάρχει μέσα σε έναν άνθρωπο και πώς ξαναβγήκε από αυτόν είναι ζητήματα που ίσως μπορεί να πραγματευτεί ένα βιβλίο αυτού του είδους.

Κάποτε ο Τόνυ μού είχε πει ότι ο τρόπος να τον ανταμείψω για τη βοήθεια την οποία μου πρόσφερε επί χρόνια ήταν να βοηθήσω νέους ανθρώπους όταν θα ερχόταν αυτή η στιγμή. (Ο Τόνυ είναι είκοσι ένα χρόνια μεγαλύτερος από εμένα.) Αρχικά είδα αυτό το βιβλίο ως τρόπο να αγνοήσω τη συμβουλή του (όχι για πρώτη φορά) και να ανταμείψω απευθείας τον ίδιο τον Τόνυ. Όμως οι συζητήσεις μαζί του ήταν τόσο ευχάριστες και γόνιμες, που ήταν αδύνατο να θεωρήσω ανταμοιβή οποιοδήποτε είδους την εργασία για την παραγωγή αυτού του βιβλίου. Εξάλλου, ποιον ακριβώς θα ανταμείβω; Είτε ως αναγνώστης είτε ως συνάδελφος, είχα γνωρίσει τον Τόνυ με όλες τις περιβολές με τις οποίες εμφανίζεται εδώ. Σε όλη τη διάρκεια των συνομιλιών μας ενδιαφερόμουν προσωπικά (αν και ποτέ δεν έθεσα ρητά αυτό το ζήτημα) με ποιον τρόπο ο Τόνυ έγινε με την πάροδο του χρόνου καλύτερος στοχαστής, συγγραφέας και ιστορικός. Γενικά, η απάντηση την οποία προτιμούσε να δίνει σε όλες τις σχετικές ερωτήσεις ήταν πως σε όλες τις ποικίλες ταυτότητές του και τις ποικίλες ιστορικές μεθόδους του ήταν πάντα ένας ξένος.

Είναι πράγματι; Ένας πρώην στρατευμένος σιωνιστής είναι εσωτερικό ή εξωτερικό στοιχείο σε σχέση με τους Εβραίους; Ένας πρώην μαρξιστής είναι εσωτερικό ή εξωτερικό στοιχείο σε σχέση με τους διανοούμενους; Κάποιος που σπούδασε στο King's College στο Καίμπριτζ είναι εσωτερικό ή εξωτερικό στοιχείο σε σχέση με την Αγγλία; Κάποιος που παίρνει το διδακτορικό του στην École Normale Supérieure είναι εσωτερικό ή εξωτερικό στοιχείο σε σχέση με την ευρωπαϊκή ήπειρο; Οι φιλίες με Πολωνούς διανοούμενους και η γνώση της στεχικής γλώσσας κάνουν κάποιον εσωτερικό ή εξωτερικό στοιχείο σε σχέση με την Ανατολική Ευρώπη; Το να διευθύνει κάποιος στη Νέα Υόρκη ένα ινστιτούτο μελετών για την Ευρώπη είναι γνώρισμα εσωτερικού ή εξωτερικού στοιχείου σε σχέση με τους άλλους Ευρωπαίους; Το να είναι κάποιος μάλιστα για τους συναδέλφους του με τις κριτικές του στο *New York Review of Books* είναι ένδειξη ότι αποτελεί εσωτερικό ή εξωτερικό στοιχείο σε σχέση με τους ιστορικούς; Το γεγονός ότι ο Τόνυ πάσχει από ανίατη εκφυλιστική νόσο χωρίς δυνατότητα πρόσβασης σε δημόσια φροντίδα υγείας τον καθιστά εσωτερικό ή εξωτερικό στοιχείο σε σχέση με τους Αμερικανούς; Σε όλες τις ερωτήσεις μπορούν να δοθούν και οι δύο απαντήσεις.

Νομίζω πως η αλήθεια είναι πιο ενδιαφέρουσα. Η σοφία ενός ανθρώπου μοιάζει να απορρέει από την ικανότητά του να είναι ταυτοχρόνως εσωτερικό και εξωτερικό στοιχείο, να μπαίνει μέσα με ορθάνοιχτα μάτια και αυτιά και να επιστρέφει έξω για να στοχαστεί και να γράψει. Όπως δείχνει καθαρά η ζωή του Τόνυ, αυτή η διαδικασία μπορεί να επαναληφθεί πολλές φορές. Ο Τόνυ έκανε λαμπρή δουλειά θεωρώντας τον εαυτό του έναν ξένο. Ο ξένος αποδέχεται σιωπηρά τους όρους μιας δεδομένης διαμάχης και κατόπιν προσπαθεί πολύ σκληρά να έχει δίκιο, να διαλύσει την παλιά φρουρά και να διεισδύσει

στο άδυτο των μνημένων. Θεώρησα πιο ενδιαφέρουσα την αυξανόμενη ικανότητα του Τόνυ για αυτό που ο μεγάλος Γάλλος ιστορικός Μαρκ Μπλοκ αποκαλούσε «κατανόηση» από το γεγονός ότι ο Τόνυ είχε πολλές φορές δίκιο (με τους δικούς του όρους). Για να κατανοήσει ο ιστορικός ένα συμβάν απαιτείται να απελευθερωθεί από οποιοδήποτε πλαίσιο και να αποδεχθεί την εγκυρότητα αρκετών πλαισίων ταυτοχρόνως. Αυτό επιφέρει πολύ μικρότερη άμεση ικανοποίηση αλλά μεγαλύτερα ανθεκτικά επιτεύγματα. Τα καλύτερα έργα του Τόνυ, πάνω από όλα το *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, ήταν αποτέλεσμα της αποδοχής από τον Τόνυ του πλουραλισμού με αυτή τη σημασία.

Η πνευματική πορεία του Τόνυ συνάντησε την πνευματική ιστορία του 20ού αιώνα στο ζήτημα του πλουραλισμού. Οι χρονικές τροχιές των δύο μερών αυτού του βιβλίου, του βιογραφικού και του ιστορικού, συναντιούνται το 1989, τη χρονιά των επαναστάσεων στην Ανατολική Ευρώπη, της τελικής κατάρρευσης του μαρξιστικού πλαισίου, και τη χρονιά που ο Τόνυ άρχισε να σκέφτεται πώς θα έγραφε την ιστορία της μεταπολεμικής Ευρώπης, του έργου του που είναι, και ίσως θα παραμείνει, απaráμιλλο.

Περίπου την ίδια περίοδο συναντηθήκαμε ο Τόνυ και εγώ. Την άνοιξη του 1990, στη διάρκεια των μαθημάτων για την ιστορία της Ανατολικής Ευρώπης τα οποία έκανε ο Τόμας Γ. Σίμονς Τζούνιορ στο Brown University, διάβασα το προσχέδιο ενός άρθρου του Τόνυ για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Ανατολικοευρωπαίοι αντιφρονούντες. Λίγο αργότερα, χάρη στην πρωτοβουλία της Μέρι Γκλουκ, ο Τόνυ και εγώ συναντηθήκαμε. Χάρη σε μεγάλο βαθμό στους καθηγητές Γκλουκ και Σίμονς είχα σαγηνευτεί με την ιστορία της Ανατολικής Ευρώπης, την οποία άρχισα να μελετώ σοβαρά στην Οξφόρδη. Τότε άρχισα την εικοσαετή διαδικασία του διαβάσματος και της συγγραφής, η οποία θα μου επέτρεπε να πραγματοποιήσω τις συζητήσεις στις οποίες βασίζεται αυτό το βιβλίο. Το 1989 ήταν για τον Τόνυ (όπως βλέπω σήμερα τα πράγματα) κρίσιμο σημείο καμπής. Μετά από μια τελευταία πολεμική με έναν άλλο μεγάλο λάτρη της πολεμικής (τον Ζαν-Πωλ Σαρτρ, στο *Past Imperfect*), και παρότι έγραφε μερικά ακόμη δοκίμια αυτού του είδους, ο Τόνυ είχε αρχίσει να στρέφεται σε μια πιο εκλεπτυσμένη και πιο γόνιμη αντίληψη για την αλήθεια.

Οι διανοούμενοι που συνέβαλαν στις ανατολικοευρωπαϊκές επαναστάσεις του 1989, άνθρωποι όπως ο Άνταμ Μίχνικ και ο Βάτσλαβ Χάβελ, ενδιαφέρονταν να ζουν μέσα στην αλήθεια. Τι σημαίνει αυτό; Μεγάλο μέρος αυτού του βιβλίου, ως ιστορία των διανοουμένων και της πολιτικής δραστηριότητας, ασχολείται με τη διαφορά ανάμεσα στις μεγάλες αλήθειες, δηλαδή τις πεποιθήσεις για μεγάλες υποθέσεις και τελικούς στόχους που μοιάζει να απαιτούν κατά διαστήματα αναλήθειες και θυσίες, από τη μια, και τις μικρές αλήθειες, δηλαδή τα

γεγονότα έτσι όπως μπορούμε να τα ανακαλύπτουμε, από την άλλη. Μεγάλη αλήθεια μπορεί να είναι η βεβαιότητα για την επερχόμενη επανάσταση, όπως συνέβαινε με μερικούς μαρξιστές, ή το προφανές εθνικό συμφέρον, όπως συνέβη με τη γαλλική κυβέρνηση στη διάρκεια της Υπόθεσης Ντρέυφους ή με την κυβέρνηση Μπους στη διάρκεια του πολέμου στο Ιράκ. Όμως ακόμη και όταν επιλέγουμε τις μικρές αλήθειες, όπως έκαναν ο Ζολά στη διάρκεια της Υπόθεσης Ντρέυφους και ο Τόνυ στη διάρκεια του πολέμου στο Ιράκ, παραμένει ασαφές σε τι συνίσταται η αλήθεια.

Η πνευματική πρόκληση του 21ου αιώνα θα μπορούσε να είναι η εξής: να υποστηρίζουμε την αλήθεια ως τέτοια αποδεχόμενοι ταυτοχρόνως τις πολλαπλές μορφές και βάσεις της. Η συνηγορία την οποία αναπτύσσει ο Τόνυ υπέρ της σοσιαλδημοκρατίας στο τέλος του βιβλίου είναι ένα παράδειγμα του τι μπορεί να σημαίνει αυτό. Ο Τόνυ γεννήθηκε ακριβώς μετά την καταστροφή την οποία επέφερε ο εθνικοσοσιαλισμός και έζησε τη βραδεία δυσφήμιση του μαρξισμού. Όταν ενηλικιώθηκε, έγιναν αρκετές προσπάθειες να αναγεννηθεί ο φιλελευθερισμός, από τις οποίες καμιά δεν έχει καθολική αποδοχή. Εν μέσω των ερειπίων της ευρωπαϊκής ηπείρου και των ιδεών της, η σοσιαλδημοκρατία επιβίωσε ως έννοια και υλοποιήθηκε ως σχέδιο. Στη διάρκεια της ζωής του Τόνυ η σοσιαλδημοκρατία οικοδομήθηκε και μερικές φορές διαλύθηκε. Η θέση του Τόνυ υπέρ της ανοικοδόμησής της στηρίζεται σε αρκετά επιχειρήματα διαφορετικών ειδών, τα οποία απευθύνονται σε αρκετές διαφορετικές αντιλήψεις για διαφορετικά είδη αλήθειας. Το ισχυρότερο επιχειρήμα, για να χρησιμοποιήσουμε μια λέξη του Αϊζάια Μπερλίν, είναι ότι η σοσιαλδημοκρατία επιτρέπει μια αξιοπρεπή ζωή.

Μερικά από αυτά τα διαφορετικά είδη αλήθειας διαπερνούν τις σελίδες αυτού του βιβλίου, συχνά ανά ζεύγη. Η αλήθεια του ιστορικού, για παράδειγμα, δεν είναι η ίδια με την αλήθεια του δοκιμιογράφου. Ο ιστορικός μπορεί, και πρέπει, να ξέρει για μια συγκεκριμένη στιγμή του παρελθόντος περισσότερα από όσα μπορεί να γνωρίζει ένας δοκιμιογράφος για το τι συμβαίνει σήμερα. Ο δοκιμιογράφος, πολύ περισσότερο από ό,τι ο ιστορικός, είναι υποχρεωμένος να παίρνει υπόψη του τις προκαταλήψεις της εποχής του και, έτσι, να υπερβάλλει για να δώσει έμφαση. Η αλήθεια της αυθεντικότητας διαφέρει από την αλήθεια της ειλικρίνειας. Το να είσαι αυθεντικός σημαίνει να ζεις όπως επιθυμείς να ζουν οι άλλοι. Το να είσαι ειλικρινής σημαίνει πως παραδέχεσαι ότι αυτό είναι ανέφικτο. Παρομοίως, η αλήθεια της επιείκειας διαφέρει από την αλήθεια της κριτικής. Απαιτούνται και επιείκεια και κριτική προκειμένου να βγάλουμε ό,τι καλύτερο από τον εαυτό μας και από τους άλλους, αλλά δεν μπορούμε να είμαστε επιεικείς και ταυτοχρόνως κριτικοί. Δεν μπορούμε με κανέναν τρόπο να αναγάγουμε τέτοιου είδους ζεύγη σε κάποια υποκείμενη αλήθεια, και, ακόμη περισσότερο, δεν μπορούμε να αναγάγουμε όλα αυτά τα ζεύγη σε κάποια υπέρ-

τατη μορφή αλήθειας. Έτσι, η επιδίωξη της αλήθειας συνεπάγεται αναζητήσεις πολλών ειδών. Αυτό είναι πλουραλισμός. Όχι συνώνυμο του σχετικισμού αλλά μάλλον αντώνυμο. Ο πλουραλισμός αποδέχεται την ηθική πραγματικότητα των διαφορετικών ειδών αλήθειας, αλλά απορρίπτει την άποψη ότι όλες οι αλήθειες μπορούν να τοποθετηθούν στην ίδια κλίμακα και να μετρηθούν βάσει μίας και μόνο αξίας.

Υπάρχει μία αλήθεια η οποία αναζητά εμάς και όχι εμείς αυτή, μία αλήθεια που υπάρχει μόνη της και όχι σε ζεύγος με κάποια άλλη: Όλοι μας φθάνουμε σε ένα τέλος. Οι άλλες αλήθειες περιστρέφονται γύρω από αυτή σαν άστρα γύρω από μια μαύρη τρύπα, φωτεινότερες, νεότερες, ελαφρύτερες. Αυτή η τελική αλήθεια με βοήθησε να δώσω σε τούτο το βιβλίο την τελική μορφή του. Αυτό το βιβλίο δεν θα είχε μπορέσει να υπάρξει χωρίς μια ορισμένη προσπάθεια για μια ορισμένη περίοδο, μια προσπάθεια που για μένα ήταν κάτι λίγο περισσότερο από φιλική χειρονομία, αλλά ήταν τεράστια φυσική πάλη για τον Τόνυ. Όμως αυτό το βιβλίο δεν είναι βιβλίο για τον αγώνα. Είναι ένα βιβλίο για τη ζωή του νου, και για τη συνειδητή ζωή.

Πράγα, 5 Ιουλίου 2010